

Klestenitz Tibor

FELEKEZETI RENESZÁNSZ
ÉS „ÁLTALÁNOS KERESZTÉNYSÉG”
AZ 1920-AS ÉVEK
MAGYAR KATOLIKUS SAJTÓJÁBAN

A modernitás kihívásaira és a növekvő elvilágiasodásra az európai vallásos közösségek már a 19. század folyamán önmaguk újjászervezésével, a hívők lojalitásának megerősítésével igyekeztek válaszolni. A magyarországi felekezetek életében ekkoriban szintén előtérbe került a kommunikáció megújítása, az új életérzésekhez való alkalmazkodás.¹ Az 1890-es évektől a katolikus közösségben kibontakozott a megújulási mozgalom, a „katolikus reneszánsz”. A protestáns egyházakban szintén megkezdődött az átalakulás, amely a tételes vallásosság szerepének helyreállítását célozta.²

A felekezeti reneszánsz szempontjából látszólag csak kedvező következménnyel járt, hogy 1919 után a keresztény-nemzetinek nevezett irányzat vált meghatározóvá. Az önmagát a keresztény értékek képviselőjének tekintő állam tág teret nyújtott az egyházak szerepvállalásának, jelentős erkölcsi és anyagi támogatást biztosítva a számukra. Ez azonban azzal a következménnyel is járt, hogy az egyházak egymás konkurenseivé váltak az erőforrásokért folytatott versenyben. A politika elsősorban a felekezetek közötti egyetértés demonstrálását igényelte, az egyházak közötti különbségek elmosására törekvő „általános kereszténység” pedig esetenként nehéz helyzetbe hozta a felekezeti identitás erősítésére törekedő erőket.

Jelen tanulmány számba veszi a katolikus megújulás híveinek a sajtószervezés terén végzett működését, illetve összeütközéseiket az „általános kereszténység” elvárásaival. A sajtó különösen alkalmas terep a kérdés vizsgálatára, hiszen a felekezetek idejében tudatára ébredtek, hogy a társadalom és az egyház viszonya nagyrészt kommunikációs kérdéssé vált, és e téren is változásokra törekedtek.³

¹ KÓSA László: *Vallások, egyházak, vallásosság = Mérlegen a XX. századi magyar történelem – értelmezések és értékelések (Jelenkortörténeti Műhely III)*, szerk. Püski Levente – Valuch Tibor, 1956-os Intézet – Debreceni Egyetem, Debrecen, 2002, 73.

² BALOGH Margit: *Egyházak a dualizmus korában = Magyarország a XX. században*, II., főszerk. Kollega Tarsoly István, Babits, Szekszárd, 1997, 299; HATOS Pál: *A magyar protestantizmus és eszmei fordulata Tisza Istvántól Ravasz Lászlóig*, Múltunk 2006/2., 96.

³ Vö. KÓSA: *I. m.*, 73.

Katolikus vagy keresztény sajtót? A Központi Sajtóvállalat létrehozása

A versenyképes sajtó megteremtése a dualizmus korában a katolikus nyilvánosság egyik leggyakrabban vitatott kérdésévé vált.⁴ A szervezőmunkában Bangha Béla jezsuita páter játszotta a főszerepet, aki 1917-ben új, pártoktól független katolikus lapok indítására tett javaslatot. Bangha rendkívül fenyegetőnek érezte az egyházat érő kihívásokat, és a világháború után erőteljes társadalmi felfordulással számolt. Mivel nagyon erősnek tartotta az általa „zsidó” ideológiának látott „destruktív” irányzatok – a liberalizmus, a polgári radikalizmus és a szociáldemokrácia – befolyását, ezért ellensúlyozásukra a protestánsokkal való összefogás lehetőségét is felvetette. Javasolta, hogy a tervezett lapok ne katolikus, hanem keresztény jellegűek legyenek, hogy a protestáns olvasókat is megszólíthassák.⁵

A katolikusok és a protestánsok viszonyát általában a versengés jellemezte. Az utóbbiak a nemzeti identitás és a haladás letéteményeseiként igyekeztek meghatározni önmagukat, és a katolicizmust hátráltató tényezőnek tekintették.⁶ A protestáns közvélemény ezért a korábbi évtizedekben gyanakvással fogadta a katolikus sajtópártoló mozgalmak működését. Ez a felfogás azonban 1917-re változni kezdett, és Bangha tervének némi realitást adott, hogy a fővárosi református körökben szintén felmerült az – ideiglenes, taktikai jellegű – együttműködés lehetősége. Egyes reformátusok úgy látták, hogy anyagi erejük még nem elegendő egy saját napilap indításához, ezért elkerülhetetlen az összefogás a katolikusokkal.⁷ Arra hivatkozva, hogy önállóan nem tudnák összegyűjteni tervezett saját napilapjuk alapítókéjét, feltették a kérdést: „vajon nem lehetne-e közelednie a protestánsoknak egy erős sajtóorgánum megteremtése érdekében a magyarság liberális keresztényen elemeivel? A protestánsok közreműködése megóvná a lapot attól, hogy klerikális legyen; a katolikusoké elősegítené elterjedését.” Ezzel a felekezeti elveinek zárójelbe tételeit ajánlották, ami igen szokatlan lehetett a kortársak számára. Ezért hangsúlyozták, hogy ezt csupán átmeneti megoldásnak szánják a független református sajtó megindulásáig.⁸

Bangha a kooperáció gondolatát maga is ellensúlyozta, és a felekezeti logikát követve leszögezte: vigyázni kell arra, hogy a katolikusok ne csak a terheket viseljék. Hangsúlyozta: a tervezett új lapnak „általános keresztény” szellemet kell képviselnie, nem hirdethet exkluzív katolicizmust, protestánsokat is kell alkalmaznia,

⁴ HERMANN Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, Aurora, München, 1973, 502.

⁵ Emlékirat a magyar katolikus sajtóreform ügyében, 1917. július 1. Primási Levéltár (a továbbiakban PL) Cat. 44/ 3078-1920.

⁶ Juliane BRANDT: *Konfessionelle und nationale Identität in Ungarn. Die protestantischen Kirchen = Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen 1918–1939*, szerk. Hans-Christian Mauer – Martin Schulze Wessel, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2002, 46.

⁷ PATAY Pál: *Liberálisok vagyunk-e mi pestiek?*, Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1917/50., 599.

⁸ MURAKÖZY Gyula: *Új terü és régi téma*, Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1917/26., 300.

de a vezetést a katolikusoknak kell megtartani. „Elméletben szépen hangzik az összes keresztények összefogása a hitetlenség és a zsidó túlkapások ellen, de a gyakorlatban ez az összefogás eddig soha és sehol sem sikerült” – fogalmazta meg kétélyeit.⁹

Bangha vezetésével végül 1918 januárjában bontott zászlót a Központi Sajtóvállalat (KSV), amely a protestánsok megszólítására is törekedett, és jól szervezett propagandahadjáratot indított egy „keresztény” lap alaptökéjének előteremtésére. Bár a „destruktív” politikát ellenző jelszavak sok nemkatolikus hívő számára is rokonszenvesek lehettek, a hivatalos protestáns egyházak nem támogatták a kezdeményezést.

A KSV-t legelutasítóbban a debreceni reformátusok fogadták, és „a hazafiatlan, megférhetetlen, gyűlölködő, békebontó, elnyomásra törtető” mozgalom megfékezését követelték.¹⁰ A konzervatívabb kálvinisták szintén erős mértéktartással közlekedtek a keresztény egység jelszavához. Révész Imre például lehetségesnek látta az együttműködést, ám ehhez elengedhetetlennek tartotta a kölcsönös előítéletek lebontását, amit hosszú folyamatként képzelt el. A katolikus sajtómozgalommal kapcsolatban csak annyit jegyzett meg, hogy annak működését „nyugodt öntudatossággal” kell szemlélni.¹¹

Evangélikus oldalon hasonló reakcióval találkozhatunk. A Raffay Sándor püspök elnökletével tartott evangélikus lelkészegyesületi ülés megállapította, hogy protestánsok nem csatlakozhatnak a KSV-hez, mert az tisztán katolikus felekezeti vállalat. Az evangélikusok maguk is arra készültek, hogy saját sajtóvállalatot hozzanak létre, 1918 októberében állítólag már a részvények kibocsájtásának előkészítése is folyamatban volt.¹²

A KSV szervezőinek törekvéseit az is keresztezte, hogy egy református csoport elszánta magát az önálló szervezkedésre egy saját napilap megteremtéséhez. 1918. január 31-én létrejött a Református Sajtóegyesület, amelynek vezetője, Haypál Benő lelkész a liberális protestáns tradíciót képviselte, és szabadkőművesként antiklerikális nézeteket is osztott.¹³ Haypál elhatárolta a szerveződést a keresztény koncentráció híveitől: „megtagadnók önmagunkat, ha akár a politikában, akár a más felekezetűekhez való viszonyunk kérdéseiben hűtlenek lennénk a liberalizmus zászlajához” – mondta.¹⁴

A KSV törekvéseit leginkább a nyíltan szabadelvű Református Sajtóegyesület zavarhatta, ezért a szervezők megkísérelték az egyesület hitelét megingatni. Egy ka-

⁹ PL Cat. 44/ 3078-1920.

¹⁰ KERÉKES János: *Nyílt szó az ultramontán és protestáns sajtóról*, Lelkészegyesület 1918/29., 335.

¹¹ RÉVÉSZ Imre: *Jelszavak revíziója*, Protestáns Szemle 1918/4-6., 190-194.

¹² A MELE közgyűlése, Lelkészegyesület 1918/37., 434; Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1918/42-43., 324.

¹³ NAGY Zsombor: *Haypál Benő, a budai gyülekezet első lelkésze = Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*, I., szerk. Kósa László, Argumentum – ELTE BTK, Budapest, 2006, 525.

¹⁴ HAYPÁL Benő: *Elnöki székfoglaló beszéd*, Református Sajtó 1918/1., 2.

tolikus napilap „leleplezte” Haypál Benőt mint a szabadkőműves nagypáholy bíróját, a Református Sajtóegyesületet pedig a polgári radikális sajtó szellemiségével azonosította.¹⁵ A KSV szervezői az önálló református törekvésekkel szemben a keresztény koncentráció igényével léptek fel, arra hivatkozva, hogy összefogva könnyebb megszólítani a liberális és szociáldemokrata sajtó által megtévesztett embereket. Azt javasolták, hogy a felekezetek tartsanak fenn közös napisajtót, az esetleges belső vitákat pedig az önállóságukat megőrző egyházi folyóiratokban folytassák le. Úgy vélték, hogy az új keresztény sajtót a liberálisnak tartott Baltazár Dezső tisztántúli püspök híveit kivéve sok protestáns is szívesen olvasná.¹⁶

Ezek az elképzelések azonban inkább voltak vágyak, mint reális tervek. A katolikus és a református sajtómozgalom között hűvös maradt a viszony, az együttműködés pedig kivételnek számított.

A „keresztény koncentráció” kísérlete a sajtóban, 1919–1922

A KSV lapjainak megindulására csak 1919 szeptemberében, gyökeresen megváltozott belpolitikai viszonyok közepette került sor. Az őszirózsás forradalmat, majd a proletárdiktatúrát követően a közvélemény egyre nyitottabbá vált a keresztény-nemzeti ideológia, az új színezetű konzervativizmus és a jobboldali radikalizmus irányában.¹⁷ A közhangulat gyors megváltozása a katolikus vezetők egy részét is gondolkodóba ejtette. Bangha páter szerint „az óriási »keresztény« fellendülés már szinte zavart” keltett.¹⁸ Az új politikai jelszavak ugyanis nem hitéleti fellendülésből fakadtak, és erőteljes tekintélyellenességet is takartak, amely adott esetben akár az egyház helyzetét is kikezdhetette.

A keresztény-nemzeti gondolat katolikus képviselői a megújulásban döntő szerepet szántak a személyesen megélt vallásosságnak és a felekezeti öntudat erősítésének. Szándékaik viszont nem találkoztak a nagyjából szekuláris alapokon álló jobboldali radikálisok elképzeléseivel. Utóbbiak felfogására jó példa folyóiratuk, A Cél publicisztikája, amely a „fajvédelem” szempontjaira tekintettel a felekezeti különbségek kiküszöbölését kívánta – a sajtópolitika terén is. A lap egyik szerzője már 1916-ban követelte egy új, „a magyar fajiságot” védő napilap megteremtését, amelytől felekezeti türelmet és politikai tárgyilagosságot kívánt.¹⁹ A Cél elvárásai szerint „ne legyen ez a sajtó felekezeti, hogy magáénak vallhassa katolikus és pro-

¹⁵ A „Világ” és a „református Sajtó”, Alkotmány 1918. május 26., 8.

¹⁶ Protestánsok és katolikusok, fogjatok össze!, A Sajtó 1918/6., 1–2.

¹⁷ LACKÓ Miklós: Válságkorszak – válságelméletek. Három alapmű az 1920-as évek magyar szellemi életéből, Múltunk 2007/3., 10.

¹⁸ Idézi NYISZTOR Zoltán: Bangha Béla élete és műve, Pázmány Péter Irodalmi Társaság, Budapest, 1941, 258.

¹⁹ R. O.: Újságírásunk a nemzeti kultúra szempontjából, A Cél 1916/3., 176–178.

testáns, sőt csillapítsa, enyhítgesse azt az ellentétet, amit a bizonyosak sajtója szított közöttünk. Legyen keresztény és vallásos, de ne vallásoskodó és szenteskedő, hogy el ne riassa a természettudományos gondolkozókat.”²⁰ A radikálisok elképzeléseihez tehát a kereszténység jelszavának kirekesztő politikai célokkal való felhasználása mellett a felekezeti identitás eljelentéktelenítése is hozzátartozott.

1919 őszén, közvetlenül a proletárdiktatúra sokkját követően ezek a különbségek kevésbé voltak érzékelhetőek, a tanácsköztársaság iránti ellenérzés kiváltotta az összefogás igényét.²¹ A spontán felbuzdulás mellett ugyanolyan fontos volt az új hatalom akarata, amely az „internacionalista destrukcióval” szemben fel kívánta mutatni a „keresztény magyarság” – a felekezeteken is átívelő – egységét. Horthy Miklós például gyakran hangoztatta, hogy nem az egyházhoz való tartozás, hanem az istenhit a döntő,²² a keresztény pártvezérek pedig egyértelművé tették: „a pártvezetőség mindenkit félre fog tolni az útból, aki a régi klerikális politika felidézésével a katolikusok és protestánsok testvéri együttélését megbontani törekednék”.²³

A KSV lapjai igazodtak a – Bangha eredeti terveihez is illeszkedő – elváráshoz: nem katolikusnak, hanem kereszténynek hirdették magukat, és nagy teret szenteltek a felekezetek összefogását demonstráló összejöveteleknek. Irányvonalukat azonban elsősorban politikai szempontok, a „destruktív” világnézet elleni harc motiválta, amely – a páter elvárásainak megfelelően – a liberalizmus elleni fellépésen alapult.²⁴ A KSV publicisztikája végzetes hibának tartotta a felekezeti jelszavak politikai felhasználását, ehelyett a „közös ellenséggel” szembeni összefogást követelte.²⁵ Az együttműködést ellenző Baltazár Dezső református püspök állandó támadásoknak volt kitéve liberális közéleti szerepvállalása miatt.²⁶ A KSV velem szemben a református egyház Ravasz László vezette konzervatívabb szárnyát tartotta követendő példának a hazafias protestánsok számára.

A megváltozott politikai közegben a hosszú múltra visszanyúló felekezeti vitatémáknak már a felvetése is békebontásnak minősült, ezért a problémák nyílt kimondása és a megoldás keresése helyett inkább azok szőnyeg alá söprése volt jellemző. A „felekezeti összefogás” demonstratív gyűléseken, nem pedig a mindennapi gyakorlatban nyilvánult meg, a felszín alatt viszont tovább éltek a feszültségek. A legérzékenyebb vitatémák – minden elővigyázatosság ellenére – nyilvános pengeváltásokhoz vezethettek. Erre jó példa a reverzális-vita kiújulása. 1920 tavaszán Raffay Sándor evangélikus püspök nehezményezte, hogy a katolikusok vegyes házasságok

²⁰ KISS Sándor: *Feladataink*, A Cél 1916/8., 493.

²¹ Lásd például VERESS Jenő: *Keresztények együttműködése*, Nemzeti Újság 1919. október 13., 3.

²² Thomas SAKMYSTER: *Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918–1944*, Helikon, [Budapest], 2004, 137.

²³ *Protestánsok a keresztény pártban*, Reggeli Hírek 1919. augusztus 27., 4.

²⁴ *A keresztény egyházak békéje*, Új Nemzedék 1920. március 30., 1.

²⁵ *Végzetes hiba*, Új Lap 1920. január 31., 1.

²⁶ Lásd például *Kínos meglepetések Debrecenből*, Nemzeti Újság 1920. április 6., 1.

kötése esetén ragaszkodnak ahhoz, a protestáns fél adja írásba, hogy a születendő gyermekek katolikusok lesznek. Válaszként Bangha kifejtette, hogy az egyházak politikai szövetsége nem érintheti a hitelveket, így a reverzalist sem. Szerinte Raffay valójában attól tartott, hogy a kurzus idővel „tisztára katolikus” lesz, a páter viszont úgy látta, hogy addig inkább a katolikusok engedtek többet.²⁷

A feszültségeket tovább élezte, hogy a Nap című bulvárlap közölte Bangha egy írását, amely a protestantizmust helytelennek és tévesnek minősítette.²⁸ Ez nagy felzúdulást váltott ki: a jobboldali radikális Szózat például ellentétbe állította a „türelmes turáni szellemet” Róma doktrinárságával,²⁹ Raffay püspök pedig a „tűzbuzgó, erőszakos” fellépéstől már a kurzus jövőjét féltette.³⁰ A katolikusok a kedélyek megnyugtatósára törekedtek, és óva intettek az eset politikai síkra terelésétől. Bangha kifejtette, hogy A Nap a vizálykeltés szándékával közölt az engedélye nélkül idézeteket imakönyvből, amely nyilvánvalóan katolikus szellemű.³¹

Az eset jelezte, hogy a politikai összefogás demonstrálása önmagában még nem elegendő. Raffay megállapította, hogy a keresztényeknek a közös veszély dacára sem sikerült testvérekké válniuk.³² A katolikusok szerint ugyanakkor a protestánsok „minden ok nélkül kultúrharccal” fenyegetőztek, Bangha pedig a háttérben egyes protestáns körök „lázasát” sejtette.³³ Ennek ellenére továbbra is a felekezeti összefogás mellett érvelt,³⁴ a KSV lapjai pedig a feszültségek elkendőzésére törekedtek.

Összességében úgy tűnhetett, hogy a kormány támogatásán és a keresztények összefogásán alapuló sajtókoncepció előnyös a katolikusoknak. Ez azonban megosztotta a közösséget: sokan attól tartottak, hogy az általános kereszténység érdekeik elsikkadásához és hitközönyhöz vezet. Apponyi Albert például sajnálattal szólt arról, hogy a kereszténység üres jelszavá vált, és a saját felekezethez való kötődés erősítését sürgette.³⁵ A Szívnek, a jezsuiták hitbuzgalmi orgánumának a szerkesztősége már 1918-ban nehezményezte a felekezeti összefogást, mert az „mindig a katolikusok megrövidítésével végződött”.³⁶ A „kurzus” beköszöntével a lapszerkesztő Bíró Ferenc páter arról panaszkodott, hogy „a »nagy keresztény« világban”

²⁷ BANGHA Béla *Összegyűjtött munkái*, XXV., szerk. Bíró Bertalan, Szent István Társulat, Budapest, 1943, 69–70.

²⁸ Bangha páter a vallásról, A Nap 1920. április 4., 3.

²⁹ SCHOLZ Oszkár: *Keresztény és keresztény magyarok*, Szózat 1920. április 10., 1.

³⁰ RAFFAY Sándor: *Miről van szó?*, Szózat 1920. április 11., 1.

³¹ *Ne bontsuk meg az egységet!* Nemzeti Újság 1920. április 6., 2.; BANGHA Béla: *Nyilatkozat*, Szózat 1920. április 13., 7.

³² RAFFAY Sándor: *A keresztény kultúra igazi lényege*, Magyar Helikon 1920/6–7., 272.

³³ Lásd: Ernst Sándor levele Prohászka Ottokárnak, 1920. május 29., Székesfehérvári Püspöki Levéltár (a továbbiakban SzfvPL) 5865; NYISZTOR: *I. m.*, 271.

³⁴ BANGHA *Összegyűjtött munkái*, XXV., 71–73.

³⁵ „Das konjunkturelle Christentum ist nichts wert”, Neue Post 1920. június 26., 3.

³⁶ *Tanulmányok*, A Szív 1918/49., 4.

elhanyagolják a katolicizmus érdekeit.³⁷ A lap publicistája szerint az egyház tért vesztett a politikai kereszténység rovására: „a mi keresztény kat. diplomunk soha sem volt oly üres, mint mostanság. [...] azt hittük, hogy a kat. sajtó is úgy kvalitásban, mint kvantitásban erősebb lesz, és most nincs egyetlen egy kimondottan katolikus napi sajtóorgánunk sem”.³⁸ A világi klérus köreiben sokan arról panaszkodtak, hogy a keresztény újságok sok kívánnivalót hagynak maguk után.³⁹

A felekezeti összefogás támogatóinak helyzetét azonban a politikai viszonyok átalakulása tette igazán nehézé. 1920 végétől a királykérdés a közélet egyik fő témájává kezdett előlépni. A legitimisták úgy vélték, hogy az ideiglenes kormányzás ideje lejárt, és az ország élére ismét IV. Károly állhat, a szabad királyválasztók szerint viszont a monarchia felbomlásával a királyválasztás joga visszaszállt a nemzetre. A kérdésben a felekezeti szempontok is szerepet játszottak, hiszen IV. Károly támogatói között szép számmal szerepeltek a politikai katolicizmus vezetői, míg a szabad királyválasztók hangadói az – általában protestáns karakterűnek tartott – kispapok soraiba tartoztak.⁴⁰

A keresztény egyetértés látszatának fenntartása ezért egyre nehezebbé vált. A protestánsok ellenkezését a politika a szokásos recept szerint kísérelte meg kezelni: a fővárosban református gyűlést tartottak a „destrukció” ellen, illetve a keresztény összefogás támogatására.⁴¹ A rendezvény azonban nem a forgatókönyv szerint zajlott, mivel a gyűlésen az „általános keresztény” politikát támogató reformátusok mellett egy népes debreceni küldöttség is megjelent. Amikor a szónok tiltakozott az ellen, hogy a liberális sajtó éket ver a kálvinisták közé, a debreceniek bekiabáltak, független református sajtót követeltek, és a KSV-t illetve Banghát támadták, botrányba fullasztva az eseményt.⁴²

A politikai feszültségek növekedésével ismét erőre kaptak a korábbi felekezeti előítéletek, és gyakorivá váltak a vádaskodások arról, hogy a másik hegemoniára törekszik. A Szív szerzői a Bethlen-kormány hét protestáns miniszterére hivatkozva vádolták az államot egyházuk elnyomásával, míg Raffay Sándor úgy látta, hogy a keresztény kurzus tervszerű rekatolizációs mozgalommá alakult át.⁴³

A királykérdés kiéleződése Bangha Béla tevékenységén is nyomot hagyott. 1921 májusától ismét megjelentette a harcos katolicizmus orgánumát, a Magyar Kultúrát. A szerkesztőség hangsúlyozta, hogy a keresztény együttműködés nem jelentheti a katolikus gondolat végét, „a keresztény legitimitás elnémulását”, és előre tiltakozott az ellen, hogy a Magyar Kultúra kiadását felekezeti békebontásnak minősít-

³⁷ Bíró Ferenc a primásnak 1920. február 3., PL Cat. 46/98–1921.

³⁸ *Hírekről – hír*, A Szív 1920/21., 2.

³⁹ Lásd például *Katolikus Élet* 1920/3., 79.

⁴⁰ ROMSICS Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*, Magyarországtudató Intézet, Budapest, 1991, 123.

⁴¹ *Reformátusok tüntető gyűlése a keresztény egység mellett*, Nemzeti Újság 1921. május 22., 4.

⁴² *Debreceniek a református nagygyűlésen*, Világ 1921. május 22., 6.

⁴³ *Elég már!*, A Szív 1921/38., 1; Raffay Sándor levele Pekár Gyulának 1921. július 10., OSZK Levelestár.

sék.⁴⁴ Bangha kritizálta a keresztény együttműködést, mivel az szerinte eljelentéktelenítette az önálló egyházszerkezeti életet, és a „vizenyős vallási közönyt” erősítette.⁴⁵

A KSV lapjai az idő előrehaladtával egyre inkább eltávolodtak a keresztény politikai felfogástól, és – noha elviekben továbbra is hangsúlyozták a felekezeti összefogás fontosságát – felvállalták a legitimizmust, a katolicizmus képviselőjét és a protestánsokkal való konfrontációt. A szakítás 1921. október 1-jén következett be, amikor a KSV szellemi vezetését a liberális katolikus Szabó László vette át. A fordulatot a protestáns sajtó felháborodással fogadta, mert az szerinte megmutatta, hogy a katolikusok a protestánsok önfeladásaként képzelték el a felekezeti békét: „az egység hangoztatói előtt nem a béke volt a fontos, hanem a protestáns hát, amelyről a politikai és gazdasági porondra lehet ugrani”.⁴⁶ A Kálvinista Szemle a „legszerencsétlenebb klerikális politika” kiújulásáról írt, az Őrálló pedig az új KSV-t a „XX. századi ellenreformáció” fegyverének láttatta.⁴⁷

Szabó László irányításával a vállalat arra törekedett, hogy a közvéleményt előkészítse IV. Károly uralmának helyreállítására. Miután ez a király sikertelen októberi trónfoglalási kísérlete miatt lehetetlenné vált, a KSV lapjai a királypárti politika utóvédharcait támogatták. Ennek során a legitimizmus szempontjait összemosták a katolicizmus védelmével, azt sugallva, hogy a szabad királyválasztókat kizárólag a protestáns érdekek vezérlik.⁴⁸

A radikális kormány- és protestánsellenesség a KSV lapjaiból a katolikus sajtó más orgánumaiba is továbbterjedt. Az Egyházi Lapok például az illetékesek szerint átvette a KSV vádjait, propagálta a legitimizmust, és felekezeti türelmetlenséget terjesztett. A miniszterelnökségen A Szív cikkeit is veszélyesnek találták, mivel a lap azt a látszatot keltette, „mintha Magyarországon a katolikus egyház és a papság üldöztetésnek, »bántalmazás«-nak, »rugdosás«-nak volna kitéve”.⁴⁹

A konszolidáció évei: a „felekezeti béke” érvényesítése

A KSV harcias katolicizmusa azonban múló epizódnak bizonyult. A vállalat irányítását 1922 márciusában a politikai katolicizmus tekintélyes alakja, Zichy János gróf szerezte meg, aki a mérsékelt legitimista arisztokrácia egyik vezetője volt. Az

⁴⁴ *A Magyar Kultúra olvasóihoz*, Magyar Kultúra 1921/1., 1–2.

⁴⁵ BANGHA Béla: *Az egységes keresztény front és a katolicizmus*, Magyar Kultúra 1921/2., 107–109.

⁴⁶ *Felekezeti béke*, Őrálló 1921/35., 1.

⁴⁷ *Felzúdulás Bangha páter ellen*, Kálvinista Szemle 1921/45., 371; *Bangha jezsuita*, Őrálló 1921/29., 2.

⁴⁸ KLESTENITZ Tibor: *Sajtó, felekezet, politika. A Központi Sajtóvállalat első évei (1919–1922)*, Múltunk 2009/3., 194–196.

⁴⁹ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) K 26. 1922. V. tétel 1275. csomó 4335. szám: Feljegyzés 1922. május 16.; 1922. május 30.

ő irányításával 1923-ra új keresztény párt jött létre, amely támogatta Bethlen István miniszterelnök rendszerét.⁵⁰

A KSV lapjai ezután a felekezeti kérdésben visszatértek az 1921 előtti gyakorlat-hoz, a keresztény-nemzeti összefogás hirdetéséhez, ami megfelelt a kormány elvárásainak. Ezt jelképesen is kifejezte, hogy a Nemzeti Újság „keresztény napilap” felirattal jelent meg. Az Új Nemzedék egyetértően idézte Klebelsberg Kuno minisztert: a keresztény szellemnek „nem szabad erejét más felekezetek ellen harcban [...] kimerítenie, hanem pozitív munkában kell testet öltenie”.⁵¹ Zichy szintén a felekezetek közötti egyetértést sürgette.⁵²

A katolikus egyház hierarchiája összességében szintén támogatta a miniszterelnök politikáját. Az egyház és az állam közötti szövetség megújítását és az „általános kereszténységet” azonban a katolikus szellemi elit sok tagja fenntartással fogadta. Attól tartottak, hogy az egyház túlzottan elköteleződik a rendszer mellett, és a kormánnyal való elégedetlenség a jövőben a hitéletre és az egyházra nézve is hátrányos következményekkel járhat.⁵³

Az integralista katolikusok szerint a következetes és zárt egészét alkotó katolikus program helyett a sokféleképpen értelmezhető „kereszténység” vált uralkodóvá, ami általános erkölcsi züllést eredményezett. Ezért a társadalmi rend vallási alapokra helyezését sürgették: „ha csak politikai vagy szociális szervezetekbe tömörítjük a híveket, ha csak napilapokat akarunk köztük elterjeszteni, vagy mandátumokat hódítani, akkor befestjük őket valami kis vékony »keresztény« mázzal, de belsőleg át nem alakítjuk, pedig ez kell”.⁵⁴

Ez a felfogás hatott a katolikusok sajtóról vallott nézeteire is. Míg a dualizmus korában sokszor kizárólag a liberális lapok terjesztette világias szellemet okolták a felekezeti öntudat hanyatlásáért, addig a húszas években megszilárdult az újfajta sajtókritika, amely a „csak keresztény” orgánumok elítélésén alapult. A Szív publicistái arról panaszkodtak, hogy a kurzus sajtója olyan világnézetet hozott létre, amely néhány, minden felekezet számára elfogadható hittételen alapul, minden mást viszont felekezetieskedésnek minősít és elítél.⁵⁵ A katolikus öntudat hanyatlásáért az „általános kereszténység” kialakulását hibáztatták. Ezért a felekezeti öntudat megerősítését követelték, katolikus párt, sajtóorgánumok és társadalmi szervezetek segítségével.⁵⁶ Úgy vélték, hogy a KSV az általános kereszténység elveinek terjesztésével éppen szervezőinek egyik eredeti célját, a katolikus társadalmi önszerveződést nehezítette meg.

⁵⁰ GERGELY Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923*, Akadémiai, Budapest, 1977, 172.

⁵¹ Klebelsberg beszéde a magyar katolicizmus erejének gyökereiről, Új Nemzedék 1924. július 15., 3.

⁵² Zichy János gróf a keresztény szolidaritásról, Nemzeti Újság 1925. október 13., 18.

⁵³ Lásd például CZÉKUS Géza: *Három veszélyes sebünk*, Egyházi Lapok – Papok Közlönye 1924/11., 73.

⁵⁴ SZATHMÁRI József: *A „politikai” katolicizmus*, Egyházi Lapok – Papok Közlönye 1923/7., 69.

⁵⁵ *A katolicizmus nem számít?*, A Szív 1922/42., 1.

⁵⁶ CZAPIK Gyula: *Lelkipásztorokodásunk egyik bénítója*, Egyházi Lapok – Papok Közlönye 1922/13., 1.

A miniszterelnök tudatában volt annak, hogy rendszerét protestáns túlsúllyal vádolhatják, hiszen az állami vezetői kör mellett az Egységes Párt is protestáns érdekszövetségnek számított. Ezért a felekezeti béke hangoztatása a kor politikai kultúrájának kötelező elemévé vált.⁵⁷ A kormány igyekezett ezt a sajtóval is betartatni. Az igazságügy-miniszter, miután megállapította, hogy egyes lapok „a társadalmi és felekezeti béke súlyos veszélyeztetésével [...] a felekezetek összehangzó együttműködését gátló anyagot visznek bele a köztudatba”, szigorú eljárásra utasította az ügyészséget.⁵⁸ Az utasítás kiadására elsősorban a fajvédők sajtója adhatott okot, amellyel szemben gyakran alkalmaztak különféle büntetéseket. Ám a katolikus sajtó szintén gondokat okozott a hatalom számára, hiszen a kormányzó Egységes Párt támogatói gyakran keveredtek konfliktusokba a katolikus orgánumokkal.

Az integralisták véleményét a – kormánytól anyagilag is függő – KSV lapjai helyett egyre inkább a katolikus folyóiratok és a vidéki napilapok képviselték, amelyekben nyíltabban jelentkezhettek a legitimizmus, az antiliberalizmus és az antiprotestantizmus. A szegedi katolikusok szervezete például katolikusellenességgel vádolta a város kormánypárti lapját, amivel komoly kellemetlenségeket okozott.⁵⁹ A Fejérmegyei Napló azzal szerzett magának hírnevet, hogy folyamatosan támadta a helyi közélet kormánypárti tekintélyeit.⁶⁰ Az állam ezért 1922-ben megszüntette a szubvenciót,⁶¹ 1925-ben pedig a város képviselője már a „közrendet fenyegető” lap betiltását kérte.⁶² A Kalocsai Néplap magát a miniszterelnököt vádolta meg azzal, hogy az ország pénzügyi szanalását a „zsidó” nagytőke és a szociáldemokrácia érdekében hajtotta végre. Ez felkeltette az állami tekintélyt védő hatóságok figyelmét, és a kormány felhatalmazást adott a lap ellen rágalmozási per indítására, amitől végül mégis eltekintettek.⁶³

A kirívó esetek ellenére egy ideig sikerült kezelhető mederben tartani a felekezeti viszályokat, 1926-tól azonban ismét egyre gyakoribbá vált a nyílt ellenségeskedés. A polémiák intenzitásának növekedése nyomán Klebelsberg 1926 novemberében a katolikus és protestáns lapokat a harcias állásfoglalások mellőzésére kérte – kevés eredménnyel.⁶⁴

Az ellentétek kiéleződésének egyik fontos terepe a sajtó volt, miután a protestáns egyházakban is megerősödött az igény a hívek olvasási szokásainak befolyásolá-

⁵⁷ Norbert SPANNENBERGER: *Die katholische Kirche in Ungarn 1918–1939*, Franz Steiner Verlag, Frankfurt, 2006, 76.

⁵⁸ Utasítás a budapesti királyi ügyészségnek, 1924. november 28., MOL K 26 1925 V. t. 1323 cs. 52. sz.

⁵⁹ A Szegedi Keresztény Alakulat a miniszterelnöknek, 1925. november 26., MOL K 26 1926 V. t. 1333. cs. 294. sz.

⁶⁰ Lásd például Shvoy Lajos püspök a primásnak, 1928. március 17., SzfvPL 7122-561/1928.

⁶¹ A miniszterelnök a székesfehérvári főispánnak, 1922. április 26., MOL K26 1922 V. t. 1274. cs. 3785. sz.

⁶² Károlyi József a miniszterelnöknek, 1925. április 16., SzfvPL 7122 A.

⁶³ *Mi az a szanalás?*, Kalocsai Néplap 1925/11., 2.; MOL K 27: Kormányülések, 1925. július 24.

⁶⁴ SPANNENBERGER: *I. m.*, 75; *A vallási béke érdekében*, A Szív 1926/12., 1.

sára. Ismét megjelent a szándék egy református napilap indítására, mert sokan csak így látták lehetségesnek megvédeni felekezetük érdekeit a szerintük a katolikusokkal kivételező állammal szemben. 1929 áprilisában ezért megalakították az Országos Protestáns Sajtószövetséget, amely azonban kevés érdemi munkát végzett.⁶⁵

A katolikusok viszont érzékenyen reagáltak a hasonló kezdeményezésekre, például szóvá tették egy protestáns püspök rendelkezését, aki egyes újságok mellőzését kérte híveitől, hogy ezzel útját állhassák a jezsuiták „lélekmérgező munkájának”.⁶⁶ A katolikusok azt is sérelmezték, hogy a reformáció emléknapiját az állam a hivatalos ünnepekhez hasonló státusba emelte azzal, hogy nem engedélyezte a napilapok megjelenését.⁶⁷

A féltékenységek mértékét jól jellemzi a rádió megjelenése által kiváltott polémia is. A katolikusok gyanakodva figyelték az új médium térhódítását: „ma talán már nem is a sajtó a legnagyobb népnevelő, mint még 4-5 évvel ezelőtt, hanem a rádió” – állapították meg – erős túlzással – 1927-ben. Úgy látták, hogy a rádió komoly veszélyforrássá vált, mert a „bűnös” Budapest erkölcsét terjeszti a még „romlatlan” vidéken, és az igazi kereszténység helyett a „fajvédő kereszténységet” propagálja.⁶⁸ A Szív ezért kérte olvasóit, hogy tiltakozzanak, ha a rádióban vallásellenes megnyilvánulásokat hallanak, végső esetben pedig mondják le előfizetésüket.⁶⁹ Az új médiumot leginkább felekezeti szempontból látták veszélyesnek: „a mai állapot egyszerűen annyi, mint túlzó protestáns propaganda az állami rádió révén” – írták.⁷⁰ Hangsúlyozták, hogy katolikusok nem hallgathatnak protestáns prédikációt, mert többségük nem elég képzett a teológiai tévelygések felismeréséhez.⁷¹ A hazai állapotokkal szemben a hollandiai példát tartották követendőnek, ahol a felekezetek közös rádióállomást indítottak, ám naponta felváltva csak katolikus illetve csak protestáns műsort adtak, elkerülve ezzel a keveredés lehetőségét.⁷²

A polémia erősödése kedvezőtlenül befolyásolta a felekezeti békét hirdető keresztény párt tekintélyét is. 1927-ben a katolikus nagygyűlésen a pártelnök Zichy János – a kormány politikájával összhangban – a felekezeti türelem fontosságáról beszélt, amit azonban hallgatósága hangos elégedetlenséggel fogadott.⁷³

⁶⁵ *A napilap ügye*, Református Figyelő 1929/13., 152; *Sajtóértekezlet*, Református Figyelő 1929/44., 529.

⁶⁶ *Egyesületek, újságok, vállalatok protestáns egyházhatósági feketelistája*, Egyházi Lapok – Papok Közlönye 1927/4., 69–70.

⁶⁷ *A reformáció emlékünnepe*, Egyházi Lapok – Papok Közlönye 1928/18., 292.

⁶⁸ *Rádiókultúra*, Magyar Kultúra 1927/2., 71–72.

⁶⁹ *Ne rontson a rádió!*, A Szív 1926/2., 1.

⁷⁰ *Panasz a rádióra*, Magyar Kultúra 1928/23., 482.

⁷¹ *A rádió-istentiszteletekről*, A Szív 1926/19., 2.

⁷² TÓTH Tihamér: *A holland katolikusok és a rádió*, Egyházi Lapok – Papok Közlönye 1928/10., 42.

⁷³ CZÉKUS Géza: *A katolikus nagygyűlés*, Magyar Kultúra 1927/20., 910; CZAPIK Gyula: *A Katolikus Nagygyűlés után*, Egyházi Lapok – Papok Közlönye 1927/10–11., 162.

Ez a párt politikáját támogató Központi Sajtóvállalat megítélését is rontotta. A Szív szerzője például kifejtette, hogy csak az az újság „jó”, amelyik kizárólag a katolikus elveket követi. Ha egy lap nem ilyen, tette hozzá, akkor követelni kell a helyes útra térítését.⁷⁴ A Szív munkatársai azt sugallták, hogy amíg a „tisza katolikus” napisajtóra megérnek a lelkek, addig a KSV helyett elsősorban az ezt előkészítő folyóiratokat kell támogatni.⁷⁵

A KSV vezetősége természetesen igyekezett eloszlatni a kifogásokat, arról tájékoztatva a papságot, hogy a Nemzeti Újság „kimondottan a keresztény és nemzeti politikának a lapja, katolikus irányítás alatt”, amely „a kormánnyal szemben a jóindulatú támogatás álláspontján van”, ám csak „a katolicizmus és a legitimizmus érdekeinek szemmeltartásával”.⁷⁶ A KSV támogatói szerint a szigorú katolicizmusról való lemondás a nagyobb tömegek megszólításának feltétele volt, és hasznosabb, ha az „általános keresztény” lapok eljutnak húsz-harmincezer emberhez, mintha szigorúan katolikus újságok készülnének néhány ezer olvasónak.⁷⁷

Ez az érvelés azonban nem volt képes eloszlatni a vállalatot érintő kételyeket. A helyzetet feltáró jelentés úgy találta, hogy „éppen az úgynevezett intranzigens katolikus körök igen érzékenyek. Kíméletlenül és igazságtalanul kritizálják lapjainkat a legkisebb incidensek miatt. A katolikus papságnak majdnem a fele nem előfizetője a lapok egyikének sem.”⁷⁸

A „keresztény koncentrációt”, az állam által ösztönzött összefogást a sajtó ügyével foglalkozó katolikusok tehát egyre inkább az önszerveződés akadályának tartották. A politikailag motivált általános kereszténységet sokan látták veszélyesnek egyházuk szempontjából, mert úgy vélték, hogy az akadályozza a hitéleti fellendülést és a közösségépítést. Ezért az önálló közéleti szervezkedés erősítését szorgalmazták, saját sajtóorgánumaiktól pedig a katolikus érdekek és értékek határozottabb érvényesítését várták.

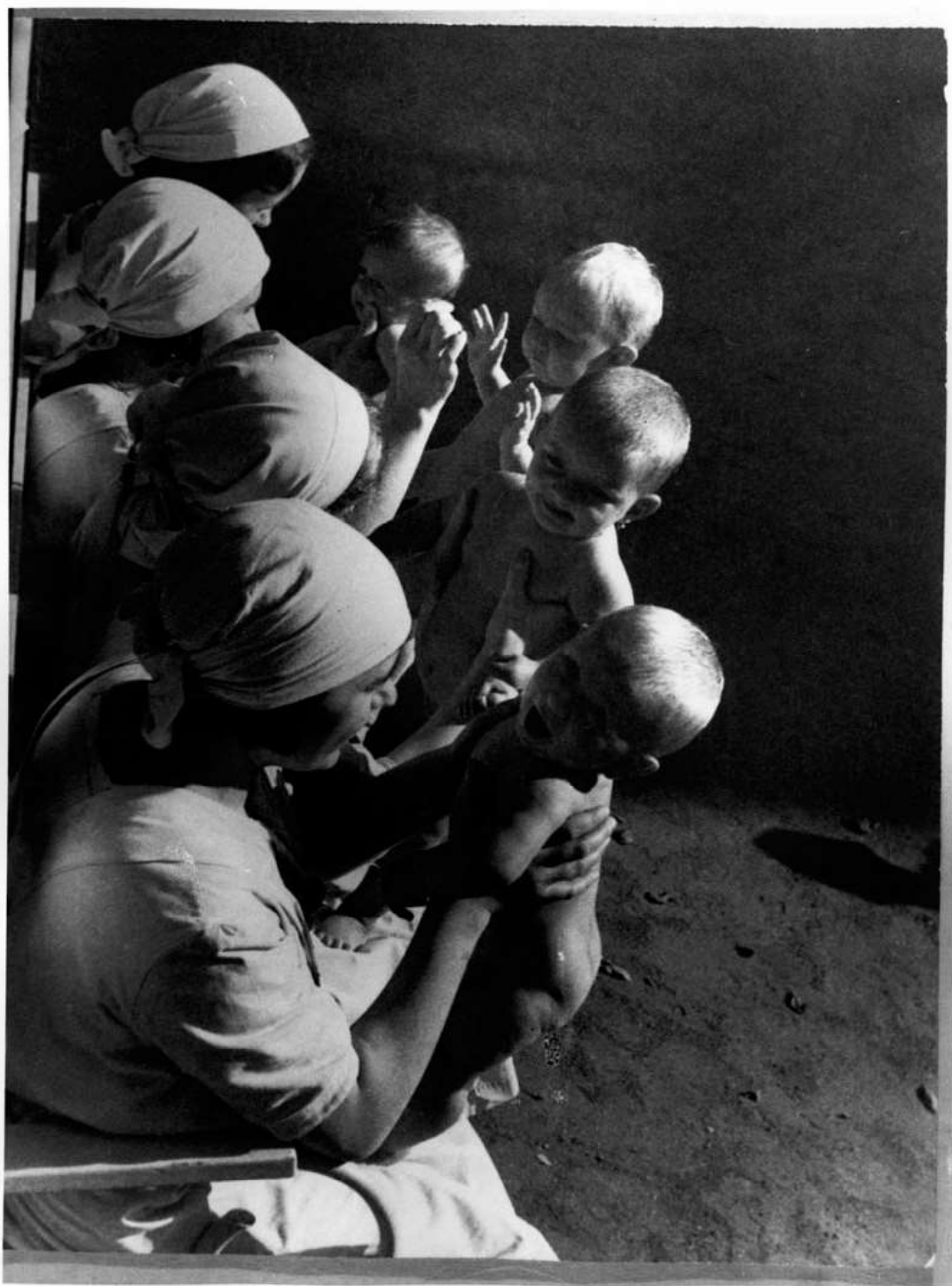
⁷⁴ *A katolicizmus nem politikai eszköz!*, A Szív 1927/21., 1.

⁷⁵ *Katolikus újságok, könyvek, iratok fokozottabb terjesztése*, A Szív 1927/30., 2.

⁷⁶ SzfvPL 7122: Szigorúan bizalmas a Ft. kerületi esperes urak használatára.

⁷⁷ Lásd például CZÉKUS Géza: *Támasszuk új életre a Katolikus Népszövetséget!*, Egyházi Lapok – Papok Közlönye 1927/5., 81.

⁷⁸ Lepold Antal a primásnak, 1928. március 9., PL Cat. 56/2619–1931.

Bölesőde (1950-es évek)